

Papirløses rett til å søke arbeid. En konsekvensetisk vurdering

Lars Fr. H. Svendsen

Institutt for filosofi og førstesemesterstudier, Universitetet i Bergen, lars.svendsen@fof.uib.no

Artikkelen vurderer hvorvidt ID-kravet, som begrenser asylsøkeres anledning til å søke arbeid, er etisk velbegrunnet innenfor rammene av en liberal rettskultur. Videre anlegges et konsekvensetisk perspektiv fordi ID-kravet er konsekvensetisk begrunnet, og det kan da foretas en immanent kritikk. Det vises at ID-kravet innebærer en begrensning av asylsøkeres negative og positive frihet, og at forsvarere av ID-kravet dermed må bevise at kravet har så gode konsekvenser at det legitimerer en slik begrensning av asylsøkeres frihet. Både generelle overveielser av ID-kravets fordeler og ulemper og konkrete data tilsier at bevisbyrden ikke er oppfylt. Følgelig må det enten frembringes empiri som tilsier at ID-kravet likevel har bedre konsekvenser, eller det bør gis en annen type begrunnelse enn den konsekvensetiske for ID-kravet, eller ID-kravet bør avskaffes.

Nøkkelord: asylsøkere, arbeid, liberalt demokrati, konsekvensialisme

English summary: Undocumented migrants' right to apply for work. A consequentialist assessment

The article evaluates whether the Norwegian ID-demand, which limits asylum seekers' opportunity for work, is ethically well founded within the limits of a liberal, legal culture. The argument operates within a consequentialist normative theory because the ID-demand is justified in terms of its consequences, and an immanent critique of the demand can therefore be carried out. It is argued that the ID-demand imposes restrictions on the negative and positive liberty of asylum seekers, and defenders of the ID-demand will then have a burden of proof to show that the demand has such good consequences that it will legitimise these restrictions. Both general considerations and specific data clearly indicate that this burden of proof is not satisfied. Hence, one must either provide new data that indicate that the ID-demand after all has better consequences, defend the ID-demand in terms of something other than its consequences or reject the ID-demand.

Keywords: asylum seekers, work, liberal democracy, consequentialism

Innledning

Formålet med artikkelen er å vurdere hvorvidt det såkalte ID-kravet, som begrenser asylsøkeres anledning til å søke arbeid, er etisk velbegrunnet. Jeg vil holde meg innenfor en

konsekvensetisk ramme, som i korthet hevder at en handling eller regel er god hvis og bare hvis den har bedre konsekvenser enn alternativene. Jeg velger en slik ramme fordi ID-kravet er konsekvensetisk begrunnet, og jeg da kan foreta en såkalt immanent kritikk, hvor jeg vurderer kravet ut fra de premissene det selv legger til grunn. Det betyr ikke at jeg ikke også mener at deontologiske normer kan være av stor relevans for vurderingen av dette spørsmålet, men jeg vil ikke ta opp slike her. Jeg vil også legge til grunn at vi opererer innenfor rammene av allment aksepterte prinsipper i det liberale demokratiet, som at det foreligger en presumpsjon for frihet, og at det er den som vil begrense friheten, som har bevisbyrden. Det er forhåpentlig en ukontroversiell forutsetning.

«Papirløse» vil jeg forstå som mennesker uten ID-papirer, og i denne kategorien vil vi finne (1) asylsøkere som ennå ikke har fått sin søknad behandlet, (2) asylsøkere som har fått avslag, og (3) mennesker som aldri har gitt seg til kjenne. Vanligvis er det gruppe (2) og (3) som kalles «papirløse», men det vil også finnes en gruppe mennesker som reelt mangler ID-papirer, og som ennå ikke har fått sin søknad behandlet. Det er mulig at man burde differensiere mellom disse gruppene i spørsmålet om retten til å søke arbeid, idet man kunne tenke seg at noen ville mene at gruppe (1) burde ha en slik rett, mens gruppe (2) og (3) ikke burde ha det, men det er ikke noe jeg vil diskutere i det følgende. Vi kunne også skille mellom de «reelt» papirløse og de som i realiteten ville kunne fremskaffe ID-papirer, men jeg tror ikke en slik distinksjon vil ha stor betydning for den videre diskusjonen. Derfor vil jeg i det følgende diskutere «papirløse» som en ensartet gruppe.

Jeg vil først presentere utlendingslovens og utlendingsforskriftens regler for asylsøkeres adgang til å søke arbeid. Deretter skisserer jeg grunntrekk ved en liberal rettskultur, og viser hvorfor ID-kravet innebærer en begrensning av asylsøkeres negative og positive frihet. Neste del er viet en diskusjon av hvorvidt tilgjengelig empiri tilsier at konsekvensene av ID-kravet utgjør et så stort gode – for myndighetene, det norske samfunnet eller for asylsøkerne selv – at det vil rettferdiggjøre kravet, og jeg konkluderer med at så ikke er tilfelle. Det innebærer enten at det må frembringes empiri som tilsier at ID-kravet likevel har bedre konsekvenser, at ID-kravet gis en annen type begrunnelse enn den konsekvensetiske, eller at ID-kravet bør avskaffes.

Lovverk og begrunnelse

Utlendingsloven § 94, første ledd (Lovdata 2008) stiller tre krav som må oppfylles for at en asylsøker skal ha rett til å søke arbeid:

- a. Det er gjennomført asylintervju.
- b. Det er ikke tvil om søkerens identitet.
- c. Det er ikke aktuelt å bortvise søkeren eller fremme tilbaketakelsesbegjæring overfor et annet land.

Det er kriterium b) som er gjenstand for diskusjon her i dag, så jeg vil begrense meg til å drøfte det. Den eksplisitte begrunnelsen for b) er: «Vilkåret skal stimulere til at asylsø-

kere bidrar til å avklare sin identitet og hindre at asylsøkere som det knytter seg tvil om identiteten til, gis anledning til å delta i samfunnet, slik en tillatelse til å ta arbeid i søknadsperioden vil innebære.» Her er det to momenter å ta hensyn til: For det første skal kravet bidra til at asylsøkere i større utstrekning avklarer sin identitet, og for det andre skal det hindre deltakelse i det norske samfunnet. Begrunnelsen er konsekvensetisk, men kan ikke sies å være så eksplisitt at det er mulig å avgjøre om den for eksempel skal oppfattes handlings-, preferanse- eller regelutilitaristisk. Jeg vil i det følgende bare legge et ukvalifisert begrep om konsekvenser til grunn, selv om dette vil svekke presisjonsnivået noe.

Det såkalte ID-kravet, som er en innskjerping av b), ble innført 1. januar 2009. Utlendingsforskriften § 17–24, første ledd (Lovdata 2009) sier at asylsøkere som ønsker å søke arbeid, må fremlegge godkjent reisedokument eller nasjonalt identitetskort (med noen unntak som er definert i annet ledd, og som ikke skal diskuteres her).

Vi kan videre merke oss at disse reglene i utgangspunktet er forenlige med at asylsøkere utfører frivillig arbeid i asylmottakene, men ikke utenfor. En regelendring fra mai 2011 åpnet imidlertid for at asylsøkere kan utføre frivillig arbeid også utenfor mottaket.

Formålet med den videre drøftelsen er nå å undersøke om ID-kravet kan betraktes som etisk holdbart innenfor rammene av det liberale demokratiets rettskultur.

En liberal rettskultur

Kant formulerer den liberale grunntanken når han fastslår at enhver person skal innrømmes så mye frihet som er forenlig med en tilsvarende frihet for alle andre (Kant 2009: 60). En liberal rettskultur vil i samsvar med dette forutsette at bevisbyrden alltid ligger hos den som vil begrense personers frihet. Det liberale grunnpremisset er at enhver person har rett til å gjøre som han ønsker, såfremt det ikke gis en god begrunnelse for at personen ikke skal ha anledning til å handle slik. Personen behøver i utgangspunktet ikke gi noen begrunnelse for handlemåten – det er mer enn tilstrekkelig at han for eksempel bare sier at han har lyst til å handle slik. Den som ønsker å hindre personen i å handle slik, gjennom et forbud eller lignende, har derimot en begrunnelsesbyrde, og hvis denne ikke er oppfylt, er det heller ikke legitimt å hindre personen i hans foretrukne handlinger. Liberalismens grunntanke er at individer og grupper i hovedsak må få leve livene sine i samsvar med de oppfatningene de har om hva som gir livet verdi og mening. Av dette følger at ytre inngrep i disse livene bør begrenses mest mulig. Begrensningene er unntakene og må begrunnes eksplisitt nettopp fordi de innebærer en svekkelse av et gode av en høy orden. Samtidig sier dette at det enkelte individs frihet ikke er et absolutt gode. Det kan gis begrunnelser for at den bør begrenses fordi andre goder kan veie tyngre i gitte situasjoner, eller fordi den enes frihet er i konflikt med den andres. Uansett foreligger en presumpsjon for frihet.

ID-kravet innebærer en innskrenkning av asylsøkeres negative og positive frihet. Jeg vil her legge til grunn Isaiah Berlins (2009) forståelse av disse frihetsbegrepene. Han understreker at skillet mellom negativ og positiv frihet går mellom to helt legitime spørsmål med tilhørende svar. Negativ frihet vedrører spørsmålet om hvilke muligheter som

står åpne for meg mens positiv frihet vedrører spørsmålet om hvem eller hva som styrer meg. Det skillet Berlin forsøker å trekke, er at den negative friheten er åpen, mens den positive er lukket, eller at den negative friheten er generell, mens dens positive er mer spesifikk. Den negative friheten er ren *mulighet*, kan man si; det dreier seg om mulige, ikke faktiske handlinger.

Det er enklest å se hvorfor ID-kravet er en innskrenking av asylsøkeres negative frihet. Den negative friheten, slik den forstås av Berlin, er en frihet som maksimerer antall alternativer for aktørene. Den karakteriseres av et fravær av ytre hindringer, og det må videre være snakk om hindringer som er produkter av «foranderlige menneskelige praksiser» (Berlin 2002: 32, min oversettelse). Den negative friheten defineres gjennom hvor mange dører som står åpne, og ikke bare ved at dører jeg faktisk ønsker å gå gjennom, er åpne. På dette punktet skiller Berlin seg vesentlig fra Hobbes, som hevder at det eneste relevante spørsmålet er om det alternativet jeg foretrekker, står åpent (Hobbes 1999: 81). Berlin hevder at frihet forutsetter at også andre alternativer enn det foretrukne står åpne. Det vil si at ID-kravet er en begrensning av den negative friheten også til asylsøkere som ikke ønsker å søke arbeid.

Hvorfor er det viktig at også andre alternativer enn de foretrukne skal stå åpne? Her kan det være verdt å trekke inn Amartya Sens påpekning av at vi må legge vekt på både et mulighetsaspekt og et prosessaspekt ved friheten (Sen 2002: kap. 20–22). Mulighetsaspektet handler om at mer frihet gir oss større mulighet til å forfølge de målene vi har i livet, og prosessaspektet handler om at selve det å velge også er av stor betydning. Det er ifølge Sen avgjørende å sikre personer adgang til prosessaspektet, ikke bare mulighetsaspektet, fordi det å kunne velge er en vesentlig del av en persons velvære (Sen 1992: 51).

Berlin er innforstått med at et menneske trenger mer enn negativ frihet, og skriver: «Frihet er nemlig ikke bare fravær av enhver type hindring, for dette ville forringe ordets mening til et punkt hvor det enten betyr for mye eller for lite.» (Berlin 2009: 299f). Hans negative frihetsbegrep kan langt på vei beskrives som rent deskriptivt, der det bare angir hvilke handlingsalternativer som står åpne for aktører, og ikke aktørenes innstilling til eller kunnskap om disse alternativene (Berlin 2002: 273), mens et positivt frihetsbegrep nødvendigvis er normativt, da det handler om hvilke alternativer aktøren ønsker å realisere. Positiv frihet består i at en person lever sitt liv i samsvar med sine *egne* verdier.

Berlin knytter den positive friheten til spørsmålet om hvem som skal styre meg? Spørsmålet er retorisk fordi det er underforstått at aktøren ønsker å styre seg selv. Berlin skriver:

Den «positive» betydningen av ordet «frihet» stammer fra individets ønske om å være sin egen herre. Jeg ønsker at mitt liv og mine beslutninger skal avhenge av meg selv, ikke av ulike eksterne krefter. Jeg vil være et redskap for min egen vilje, og ikke andres; jeg vil være et subjekt, ikke et objekt; jeg vil styres av mine egne grunner og bevisste mål, og ikke av årsaker som påvirker meg så å si fra utsiden. Jeg vil være noen, ikke hvem som helst; jeg vil være en som gjør noe, en som bestemmer og ikke blir bestemt over, jeg vil være selvbestemt og ikke påvirket av den ytre naturen eller andre mennesker, som om jeg var en ting, et dyr eller en slave uten mulighet til å opptre som et menneske, det vil si uten mulighet til å tenke ut egne mål og strategier og realisere dem. (Berlin 2009: 304f)

Subjekter ønsker autonomi. For at en person skal være autonom, kreves mer enn et fravær av tvang eller innblanding, og det innebærer at autonomi ikke kan reduseres til negativ frihet. Berlin oppfatter et slikt ønske om autonomi som fullstendig legitimt, og hevder eksplisitt at positiv frihet er et gyldig, universelt mål (Berlin 2002: 39). Positiv frihet dreier seg ikke bare om fravær av innblanding, men om anledning til å ha kontroll over sitt eget liv, til å forme dette livet. ID-kravet er en begrensning av denne positive friheten fordi det fratar asylsøkere som ønsker å arbeide, muligheten til å forme sitt eget liv på denne måten.

En innskrenkning av personers negative og positive frihet kan være legitim, men den må som nevnt begrunnes. I en viktig passasje skriver Berlin (2009: 336f): «I hvilken grad et menneske eller et folk skal stå fritt til å leve slik det ønsker, må veies opp mot en rekke andre verdier, for eksempel likhet, rettferdighet, lykke, trygghet, lov og orden (som vel er de mest åpenbare eksemplene). Friheten kan derfor ikke være ubegrenset.» Han understreker også at det ikke handler om «negativ frihet som en absolutt verdi og andre, mindreverdige verdier» (Berlin 2002: 48, min oversettelse), men at det er atskillig vanskeligere enn som så.

Å veie goder

La oss nå omsider begynne å komme til spørsmålet om begrunnelsen er holdbar i henhold til det normative rammeverket som er skissert hittil i artikkelen. En begrunnelse vil måtte bestå i å påvise at ID-kravet er legitimt fordi andre borgeres rettigheter ville krenkes uten et slikt krav, eller fordi ID-kravet tilfører et så stort gode – i form av positive konsekvenser – at det rettferdiggjør en innskrenkning av asylsøkeres frihet. Det første alternativet, at et manglende ID-krav skulle utgjøre en krenkelse av andre borgeres rettigheter, er ikke en del av den offisielle begrunnelsen for kravet, og det er heller ingen åpenbare grunner til at dette skulle utgjøre en slik krenkelse. I det følgende vil jeg derfor ikke drøfte dette alternativet videre, og heller konsentrere meg om hvorvidt ID-kravet tilfører et så stort gode at det kan rettferdiggjøre en begrensning av asylsøkeres negative og positive frihet.

Svært få asylsøkere kommer til Norge med gyldige ID-papirer. Det er lite ønskelig, og det er fullt forståelig at myndighetene ønsker å redusere dette tallet. Vi må medgi at det fra det norske samfunnets perspektiv utgjør et vesentlig gode å kjenne identiteten til mennesker som oppholder seg i landet. Myndighetene har et behov for kontroll mens asylsøkerne oppholder seg i landet, og det vil også lette en eventuell retur hvis man kjenner deres identitet.

Et element som ikke er en eksplisitt del av begrunnelsen spesifikt for ID-kravet, er at muligheten for å få arbeidstillatelse kan virke som en «pullfaktor», dvs. bidra til at nettopp Norge velges som destinasjon. I NOU 2011: 10 hevder utvalget at en slik pullfaktor ikke kan utelukkes, men også at andre tiltak bør velges for å motvirke dette, heller enn å innskrenke anledningen til å ta arbeid (NOU 2011: 10: pkt. 29.19). Videre slår utvalget fast at passivisering verken er ønskelig hos dem som skal integreres i det norske samfunnet, eller hos dem som skal returneres. Det siste punktet er viktig av hensyn til asylsøkeres helse.

De britiske medisinprofessorene Gordon Waddell og A. Kim Burton har gjennomført den mest omfattende metastudien av arbeidets konsekvenser for folks helse i boken *Is Work Good for Your Health and Well-Being* (2006), og de konkluderer med at «arbeid er generelt bra for folks fysiske og mentale helse og velvære» (Waddell & Burton 2006, min oversettelse). Arbeidsledighet medfører derimot en betydelig helserisiko, og vi ser også at de som blir fysisk og mental svekket mens de er arbeidsledige, blir friske når de finner en jobb. Sammen med alvorlig sykdom og skilsmisse er arbeidsledighet en av de faktorene som virker mest negativt inn på lykken, eller «den subjektive følelsen av velvære», som det ofte heter i empiriske studier. Arbeid er også en av våre viktigste kilder til mening i tilværelsen (jf. Svendsen 2011). I NOU 2011: 10 fremheves det at asylsøkere befinner seg i en utsatt situasjon med henblikk på psykisk helse, og at mangel på meningsfulle aktiviteter bidrar til å forsterke slike problemer i asylsøkeriltværelsen (NOU 2011: 10: pkt. 29.17). Arbeid nevnes eksplisitt som et forebyggende tiltak. Fra et helseperspektiv kan vi konkludere entydig med at det er å foretrekke at asylsøkere har anledning til å arbeide (jf. Edwards 2006).

Det kan imidlertid finnes flere relevante momenter, som at myndighetene ønsker å unngå at asylsøkere som skal returneres, skal bli for godt integrert. At ID-løse asylsøkere ikke skal integreres, kan være av hensyn både til myndighetene og til asylsøkerne. For myndighetene kan dette hensynet være relevant fordi det vil være vanskeligere å returnere asylsøkere man ønsker å returnere. Tanken er at mer integrerte asylsøkere vil være mindre motiverte til å reise tilbake. Motivasjonen for å returnere kan i mange tilfeller knapt være lavere enn den allerede er. Å nekte noen midlertidig arbeidstillatelse er å kommunisere at vedkommende bør forberede seg på retur snarere enn fortsatt opphold i Norge, men dette kan selvfølgelig også formidles på andre måter. Man kan for eksempel gjøre det eksplisitt at en innvilgelse av rett til å søke arbeid ikke har noen relevans for videre vurdering av oppholdstillatelse og retur. For den enkelte asylsøker kan det tenkes at innvilgelse av rett til å søke arbeid vil skape falske forhåpninger om oppholdstillatelse, slik at skuffelsen blir desto større hvis vedkommende likevel må reise tilbake. Det er dog vanskelig å betrakte dette som et tungtveiende argument. Asylsøkerne må betraktes som voksne mennesker som kan foreta informerte valg, så man må opplyse dem om at innvilgelse av rett til arbeid ikke fører til oppholdstillatelse etter gjeldende regelverk, og så får de selv vurdere hvordan de vil forholde seg til det, og om de tror at de kan håndtere en slik skuffelse. Det er vanskelig å avgjøre hva som utgjør en størst belastning: å sitte i et asylmottak i lang tid uten meningsfullt arbeid, på utsiden av det norske samfunnet, for så å sendes ut, eller å sitte i et asylmottak, være noe mer integrert i det norske samfunnet og å ha arbeid, for så å sendes ut. Man kan også argumentere for at det vil være enklere å returnere for asylsøkere som har hatt lønnet arbeid, siden de har hatt mulighet til å spare opp penger som kan være til stor hjelp i deres nye tilværelse.

Denne generelle drøftelsen av argumenter for og mot at ID-løse skal ha rett til å søke arbeid, må sies å slå klart ut til fordel for at de bør ha en slik rett. La oss nå også gå mer empirisk til verks og se på tilgjengelige data om hvilke konsekvenser ID-kravet har hatt så langt. Alle data jeg legger frem om konsekvenser av ID-kravet, er hentet fra rapporten

Asylsøkeres rett til å søke arbeid (2011), som Marko Valenta og Kristin Thorshaug har laget på oppdrag fra UDI.

Data i studien tilsier at ID-kravet fører til at færre asylsøkere innvilges arbeidstillatelse enn tidligere. Det er som ventet. Imidlertid indikerer data *ikke* at ID-kravet fører til at flere asylsøkere dokumenterer sin identitet. Faktisk ser andelen ut til å ha gått ned etter innføringen av ID-kravet. Det er selvfølgelig ikke ID-kravet som har forårsaket en slik nedgang, men heller slik at ID-kravet ikke har hatt noen påviselig virkning på andelen som dokumenterer sin identitet og at andre faktorer har bidratt til å trekke tallet ned.

Rapporten fastslår også at lite tyder på at ID-kravet påvirker tilstrømmingen av asylsøkere, da asylsøkerne i liten utstrekning kjenner til kravet før de kommer. De som faktisk kjenner til kravet tillegger det liten vekt sammenlignet med andre faktorer. Rapporten viser også til andre studier som tilsier at adgang til arbeid har svært liten innflytelse på asyltilstrømmingen.

Vi så tidligere at de angitte formålene med utlendingsloven § 94, første ledd, punkt b) var 1) å bidra til at asylsøkere avklarer sin identitet, og 2) å hindre at de deltar i samfunnet. Det er enklere å måle om man lykkes med det første formålet enn med det siste, da det ikke er innlysende hvordan man skal måle i hvilken utstrekning en asylsøker deltar i samfunnet. Men det skulle være relativt ukontroversielt å hevde at asylsøkere som har lønnet arbeid, stort sett må sies å delta mer i samfunnet enn asylsøkere uten arbeid.

Ser vi på det første punktet, kan vi fastslå at ID-kravet overhodet ikke lykkes i å oppfylle sin målsetting, siden det ikke har ført til at flere legger frem ID-papirer. Derimot må det i større grad sies å oppfylle sin målsetting på det andre punktet, siden det påviselig har ført til at færre asylsøkere er i arbeid. Spørsmålet er om det faktisk er ønskelig at ID-kravet fungerer slik. En reduksjon i adgang til lovlig arbeid vil – såfremt man ikke forutsetter en ressurskrevende utbygging av aktiverende tiltak som skal veie opp for bortfall av arbeid, da det påviselig er dyrere å drifte asylmottak hvor færre beboere er i arbeid – føre til økt passivisering, illegalt arbeid eller annen kriminalitet. Det er vanskelig å se hvorfor dette er ønskelig. Konsekvensene synes her i alle tilfeller å være negative for både asylsøkeren og samfunnet.

Konklusjon

Innenfor rammene av en liberal rettskultur er det den som på en eller annen måte vil begrense personers frihet, som har begrunnelsesbyrden. Denne må vise at en slik innskrenking av friheten har bedre konsekvenser enn ikke å gjøre det, eller at individets frihet må begrenses av hensyn til andre individers frihet. Som nevnt kan også deontologiske normer komme inn her, og innebære at et gitt frihetsinnskrenkende tiltak er illegitimt selv om konsekvensene av tiltaket er bedre enn alternativene, men jeg har ikke tatt hensyn til slike argumenter her. Konklusjonen er at det ikke er gitt en overbevisende konsekvensetisk begrunnelse for ID-kravet, da det ikke er vist at det har bedre konsekvenser enn ved ikke å ha et slikt krav. Det innebærer enten at det må frembringes empiri som

tilsier at ID-kravet likevel har bedre konsekvenser, at ID-kravet gis en annen type begrunnelse, eller at ID-kravet bør avskaffes.

Avslutningsvis kan det nevnes at dette er en bestemmelse som i praksis utgjør en vesentlig forskjell for relativt få personer. Personer i denne gruppen stiller svært langt bak i køen når bedrifter skal gå til ansettelser. Alene det faktum at det dreier seg om en gruppe mennesker som ofte har helseplager, liten utdanning og i liten utstrekning behersker norsk, tilsier at få arbeidsgivere vil ønske å ansette dem. Relativt få asylsøkere er i arbeid i dag, og det er liten grunn til å tro at dette tallet vil øke vesentlig selv om papirløse skulle få retten til å søke arbeid. Det er imidlertid ikke et argument for at de asylsøkerne som faktisk ønsker å arbeide og finner arbeid, ikke skulle ha anledning til det. Dessuten vil den blotte muligheten være en viktig del av asylsøkernes negative frihet. Ikke minst er, som Amartya Sen påpeker, selve muligheten til å foreta valg, hva han kaller frihetens prosessaspekt, en avgjørende del av menneskers velvære. Samlet tilsier dette at ID-kravet, med dets nåværende begrunnelse, bør forkastes.

Litteratur

- Berlin, I. (2002) *Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- Berlin, I. (2009) To begreper om frihet. I *Liberalisme. Politisk frihet fra John Locke til Amartya Sen*, red. L.F.H. Svendsen, overs. Øystein Skar. Oslo: Universitetsforlaget.
- Edwards, A. (2006) The right to work for refugees and asylum-seekers: A comparative view. *United Nations High Commissioner for Refugees Discussion Paper*, 1/2006.
- Hobbes, T. (1999) Selection from *The Questions concerning Liberty, Necessity, and Chance*. I *Hobbes and Bramhall on Liberty and Necessity*, red. V. Chappell. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2009) *Om ordtaket: «Det kan være riktig i teorien, men duger ikke i praksis»*. I *Liberalisme. Politisk frihet fra John Locke til Amartya Sen*, red. L.F.H. Svendsen, overs. Øystein Skar, Oslo: Universitetsforlaget.
- Lovdata (2008) *Lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her (utlendingsloven)*. LOV 2008-05-15 nr 35. Lastet ned fra: <http://www.lovdata.no/all/hl-20080515-035.html>
- Lovdata (2009) *Forskrift om utlendingers adgang til riket og deres opphold her (utlendingsforskriften)*. FOR 2009-10-15 nr. 1286. Lastet ned fra: <http://www.lovdata.no/cgi-wifit/ldles?doc=/sf/sf/sf-20091015-1286.html>
- NOU (2011: 10) *I velferdsstatens venterom. Mottakstilbudet for asylsøkere*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Sen, A. (1992) *Inequality Reexamined*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sen, A. (2002) *Rationality and Freedom*. Cambridge: Belknap Press.
- Svendsen, L.F.H. (2011) *Arbeidets filosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Valenta, M. & Thorshaug, K., i samarbeid med Elvegård, K. & Haugen, G.M. (2011) *Asylsøkeres rett til arbeid: Evaluering av konsekvenser av innstramminger i dokumentasjonskravet*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning.
- Waddell, G. & Burton, A.K. (2006) *Is Work Good for Your Health and Well-Being?* London: TSO.